

بسم الله الرحمن الرحيم

نقش حوزه های علمیه در تمدن سازی بر مدار اعتماد

مشخصات نویسنده :

مرضیه کایدنظامی

چکیده

در جامعه‌ی معاصر، با گسترش رسانه‌های دیجیتال، تحولات فکری جهانی، گرایش‌های سکولار، و بحران‌های معنوی، اعتماد عمومی به دین و نهادهای دینی دچار آسیب‌های جدی شده است. این بحران اعتماد، نه تنها منجر به گرایش به سوی بی‌تفاوتی دینی شده، بلکه در بسیاری از موارد، سبب تضعیف نقش دین در حیات فردی و اجتماعی شده است. در این شرایط، حوزه‌های علمیه، به‌عنوان نهادهای تاریخی و اعتبارمند تولید و انتقال فهم دینی در جهان اسلام به ویژه در سنت شیعه می‌توانند نقشی بازسازانه و امیدبخش ایفا کنند. این نهادها با داشتن سرمایه‌های فکری، اعتبار دینی، و شبکه‌های گسترده‌ی روحانیت، امکان ارائه‌ی یک تفسیر هوشمند، پویا و پاسخگو از اسلام را فراهم می‌سازند. بازسازی اعتماد دینی مستلزم بازنگری در روش‌های آموزشی، فعال‌سازی ظرفیت‌های اجتهادی، گسترش گفتمان عقلانی-دینی، و همچنین حضور مؤثر در فضای عمومی و رسانه‌ای است. حوزه‌های علمیه می‌توانند با تعامل سازنده با علوم انسانی معاصر، رویکردی انتقادی به سنت‌های دینی داشته باشند و به‌جای دفاع تک‌سویه از گذشته، به دنبال ارائه‌ی پاسخ‌های معناگرایانه به پرسش‌های روز جامعه باشند.

کلیدواژه

حوزه علمیه، اعتماد دینی، تمدن سازی

مقدمه :

حوزه‌های علمیه در گستره‌ی تاریخ اسلام، نه تنها مراکز آموزش معارف دینی بوده‌اند، بلکه به عنوان نهادهایی تمدن‌ساز، نقش بنیادین در شکل‌دهی به هویت فکری، فرهنگی و اجتماعی جوامع اسلامی ایفا کرده‌اند. این مراکز علمی با تربیت اندیشمندان، مجتهدان و مصلحان اجتماعی، همواره در خط مقدم تولید دانش، هدایت فکری جامعه و ایجاد تحول‌های عمیق فرهنگی قرار داشته‌اند. در عصر حاضر که جهان اسلام با چالش‌های نوپدید هم چون بحران هویت، تهاجم فرهنگی، پیچیدگی‌های معرفتی و نیاز به الگوهای نوین حکمرانی مواجه است، بازخوانی نقش حوزه علمیه در فرآیند تمدن‌سازی ضرورتی انکارناپذیر به شمار می‌آید.

مقاله‌ی حاضر با هدف تبیین ظرفیت‌ها، کارکردها و مسئولیت‌های حوزه علمیه در مسیر تحقق تمدن نوین اسلامی، تلاش می‌کند نشان دهد که چگونه این نهاد ریشه‌دار می‌تواند با بازآفرینی نقش تاریخی خود، پاسخ‌گوی نیازهای فکری و اجتماعی جهان معاصر باشد. اهمیت این پژوهش از آنجا ناشی می‌شود که بدون تحلیل دقیق جایگاه حوزه در معماری تمدنی، نمی‌توان به طراحی الگوی جامع پیشرفت اسلامی - ایرانی دست یافت. همچنین، بررسی این موضوع می‌تواند راهبردهایی روشن برای پیوند میان دانش دینی، اقتضائات زمانه و حرکت تمدنی آینده ارائه دهد و مسیر نقش‌آفرینی مؤثرتر حوزه را در عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی و حتی سیاسی هموار سازد.

در نهایت، هدف این پژوهش این نیست که به سادگی به حوزه‌های علمیه ستایش یا انتقاد کند، بلکه تلاش دارد تا با نگاهی انتقادی و هم‌زمان امیدوارانه، مسیری را برای تبدیل این نهادهای دیرین به مراکزهای بازسازی فکری و معنوی دین در جهان امروز نشان دهد؛ جهانی که شاید بیش از هر زمان دیگری، به معنا، اخلاق و اعتماد واقعی نیازمند است.

پیرامون این موضوع کتب و مقالاتی نوشته شده که عبارتند از :

کتاب حوزه علمیه، چیستی، گذشته، حال و آینده نوشته آیت الله علیرضا اعرافی از مباحثی چون تعریف و ماهیت حوزه علمیه، رسالت و کارکرد حوزه علمیه بحث کرده است.

کتاب تعامل حوزه علمیه با رشته های علوم انسانی نوشته عبدالمجید مبلغی می کوشد درکی تاریخی از نسبت دانش های حوزوی و علوم انسانی حاصل آورد.

کتاب حوزه علمیه تراز نوشته سید سجاد ایزدهی مواردی را که نمایانگر چیستی حوزه علمیه تراز انقلاب اسلامی است مورد عنایت قرار داده است.

کتاب طلبه عصر انقلاب (از منظر امامین انقلاب) نوشته سعید هلالیان براین باور است که اگر حوزه بخواهد فرزند معنوی خویش یعنی انقلاب اسلامی مراحل شکوفایی و ثمردهی خویش را تا تشکیل امت اسلامی و زمینه سازی بیشتر برای عصر ظهور شاهد باشد، باید همچنان در جمیع ابعاد و ارکانش، انقلابی بماند.

مقاله جایگاه و نقش حوزه علمیه در تمدن سازی اسلامی در دوره معاصر نوشته سید رضا مهدی نژاد حوزه های علمیه شیعه را از مهم ترین نهادهایی به شمار می آورد که همواره در شکوفایی فرهنگ و تمدن اسلامی نقش آفرینی کرده اند.

1- نقش حوزه های علمیه در جامعه

حوزه های علمیه که از گذشته تا امروز نقش مهمی در حفظ دین و هدایت جامعه داشته اند، اکنون باهدف ساختن تمدن اسلامی، مسئولیت های بزرگی بر عهده دارند. اسلام همان گونه که هر فرد را مأمور به اصلاح خویش کرده، همه انسان ها را نیز در برابر یکدیگر مسئول دانسته است؛ اما ایفای این وظیفه بزرگ اجتماعی، نیازمند نهادهایی مانند حوزه های علمیه است که بتوانند این مسئولیت را به صورت تخصصی و منسجم بر عهده گیرند. طبق فرمایش امام کاظم (ع)، فقهای مؤمن دژهای استوار اسلام هستند و اگر عالمی از دنیا برود، رخنه ای در سپر دفاعی اسلام پدید می آید که هیچ چیز جای آن را پر نمی کند. در روایت توقیع شریف نیز امام زمان (عج) دستور داده اند که در حوادث واقعه، به فقها و راویان حدیث رجوع شود؛ زیرا آنان حجت امام بر مردم اند.

حوزه علمیه باید در متن جامعه باشد اگر از جامعه جدا شود نمی تواند نقش هدایت گری خود را ایفا کند .
(مطهری -بررسی رابطه حوزه و دانشگاه -انتشارات صدرا - 1380)

هویت و مشروعیت روحانیت و حوزه های علمیه بر سه قاعده فقهی استوار است: «قاعده ارشاد جاهل»، «قاعده هدایت و تربیت» و «قاعده امر به معروف و نهی از منکر». این قواعد، حوزه را به نهادی تمدن ساز، تربیتی و فرهنگی بدل کرده اند که نقش مهندسی افکار عمومی را بر عهده دارد. قرآن وظیفه اصلی حوزه را تفقه در دین و انداز مردم می داند. این انداز به معنای آگاهی بخشی و بیدارگری است؛ نه صرفاً هشدار یا ترساندن. بدین ترتیب، حوزه باید آگاه، بیدار و متصل به حیات اجتماعی و فرهنگی امت اسلامی باشد. سه رکن اصلی برای هویت حوزه های علمیه بر شمرده شده است: نهاد متعهد، رسالت مدار و آرمان گرا؛ تمرکز محتوایی بر معارف الهی و علوم دینی؛ قدسی بودن علم، تهذیب نفس و نگرش جهانی و فرامرزی. حوزه های علمیه شجره طیبه ای هستند که ریشه در وحی و هدایت الهی دارند و با بهره گیری از سنت پیامبر (ص)، سیره اهل بیت (ع) و مجاهدت عالمان دینی، در برابر طوفان ها ایستادگی کرده و درخت معرفت و بصیرت را در گستره جامعه اسلامی بارور می سازند.

2- تمدن سازی اسلامی ؛ رسالت بنیادین حوزه های علمیه در دنیای امروز

در دنیای معاصر، رسالت اصلی و بنیادین حوزه های علمیه، بازسازی تمدن اسلامی است. این رسالت عظیم ایجاب می کند که حوزه های علمیه ضمن توجه به اصالت های خود، به تجارب و روش های نوین بشری نیز نگاه کرده و در فرآیند بازسازی تمدن اسلامی، همگام با دیگر نهادهای علمی و اجرایی جامعه پیش روند. در میان گرایش های مختلف برای بازسازی تمدن اسلامی، برخی به پیروی از تمدن غربی و دیگران به بی توجهی به تجارب نوین دنیای امروز روی آورده اند. اما برای احیای تمدن اسلامی، ضروری است که علاوه بر اعتماد به میراث غنی اسلامی، به تجارب بشری نیز توجه و از آن بهره برداری شود.

2-1- مراحل بازسازی تمدن اسلامی از درون حوزه علمیه

فرایند تمدن سازی اسلامی در حوزه های علمیه، به دو مرحله اساسی تقسیم می شود:

مرحله اول: استکشاف آموزه های دین و ایجاد سامانه معارف دینی

در این مرحله، هدف استخراج و استکشاف اندیشه‌های دینی از منابع معتبر اسلامی است تا سامانه‌ای منسجم از معارف دینی تشکیل شود. این امر نیازمند تلاش‌های علمی و فکری درون حوزه است تا بتوان بر مبنای آن تمدنی نوین را پایه‌گذاری کرد.

مرحله دوم: نفوذ معارف نظام‌مند دین در عرصه‌های مختلف زندگی

مرحله دوم به کار بست معارف دینی در عرصه‌های مختلف زندگی بشر اختصاص دارد. برای تحقق تمدن اسلامی، لازم است که این معارف در تمام ابعاد زندگی فردی و اجتماعی مسلمانان نفوذ پیدا کرده و در نهایت به یک نظام اجتماعی و فرهنگی جدید تبدیل شود.

3- نقش حوزه علمیه در هدایت دین و جامعه

روحانیت اگر بخواهد نقش هدایت‌کننده خود را در جامعه حفظ کند باید همواره با نیازهای زمان آشنا باشد و از تحجر و جمود بپرهیزد. (مطهری - کتاب آینده انقلاب اسلامی - انتشارات صدرا - 1387)

حوزه‌های علمیه به عنوان نهاد آموزشی و پژوهشی در زمینه دین، نقش بسیار مهمی در هدایت دین و جامعه ایفا می‌کنند. این نهاد با تربیت طلاب و مبلغین، به ترویج معارف اسلامی و پاسخگویی به سؤالات دینی مردم می‌پردازد. به همین جهت روحانیت نقش بسیار مهمی در هدایت مردم و جامعه دارد همانطور که فلسفه بعثت پیامبران هدایت کردن مردم به راه راست و تبیین ارزش‌های الهی و تعلیم معارف دینی برای مردم است، روحانیت هم مثل پیامبران این وظیفه خطیر را به عنوان رسالت اصلی خودشان می‌دانند و برای انجام آن از هیچ گونه اقدامی دریغ نخواهد کرد. حوزه‌های علمیه با برگزاری جلسات علمی و مذهبی، به ایجاد فضایی برای تبادل نظر و گفت‌وگو دینی کمک می‌کنند، از سوی دیگر این نهادها با ارائه مشاوره‌های دینی و اجتماعی به مردم، در حل مشکلات اجتماعی و فرهنگی جامعه نقش مؤثری دارند.

4- مهم‌ترین دستاورد حوزه‌های علمیه در صد سال اخیر

شاید اصل انقلاب شکوهمند اسلامی ایران را بتوان بزرگترین دستاورد حوزه علمیه در صد سال اخیر دانست، انقلابی که سرآغاز آن از متن حوزه و روحانیت شروع شد. انقلابی که با رهنمودهای امام

ضرورت است که در زمین تو حجت‌هایی باشد که یکی پس از دیگری بر خلقت فرود آیند، تا آنها را به دینت هدایت سازند و علم تو را به آنها فرا دهند تا بدین طریق موالیان تو را از تفرقه و پراکندگی نجات دهند.» اگر چه حجت‌های واقعی خدا، انبیاء و ائمه اطهارند، ولی در زمان غیبت، علما به عنوان حافظان دین و شریعت اسلامی و جانشینان امام معصوم - علیه السلام - وظیفه هدایت جامعه را بر عهده دارند و مردم وظیفه دارند به آنان مراجعه نمایند و آن حجت غایب خود فرمود: «در حوادث واقعه به راویان حدیث و علما مراجعه کنید» لذا در عصر پر التهاب کنونی، مخصوصاً در دو دهه اخیر انقلاب، همه شاهد این نقش بسیار مؤثر حوزه‌های علمیه و علمای بزرگوار به ویژه در احیای فرهنگ غنی اسلام و حفظ باورها و معتقدات دینی مردم و استخراج برنامه‌های دین از کتاب‌ها و رجال و علمای قدیم بوده ایم.

از این روی به جرأت می‌توان اذعان داشت که روحانیت در تاریخ ایران، همواره نقش حاملان فرهنگ را داشته و از نظر جایگاه نیز در مقام برجسته‌ای قرار داشته‌اند، به گونه‌ای که «روحانیت، به عنوان سازمان رهبری‌کننده مردم و گروهی از افراد هستند که پیشرفت یا انحطاط جامعه را با روحانیت در ارتباط می‌دانند.» با این توضیحات، می‌توان موارد زیر را به عنوان نقش و رسالت حوزه‌های علمیه در فرهنگ جامعه، مورد اشاره قرار داد:

14-1- دفاع از حریم دین و مقابله با انحرافات:

این مورد، اساسی‌ترین کار ویژه‌های روحانیت و حوزه‌های علمیه تلقی می‌شود رسالت عظیم حوزه‌های علمیه در حفظ دین و مقابله با انحرافات بوده است که خود مهمترین برنامه در امور فرهنگ‌سازی است، زیرا حفظ فرهنگ دینی از هر گونه گزند و ارائه درست آن، خود یک نوع فرهنگ‌سازی است. امام امت در این باره فرمودند: «تردیدی نیست که حوزه‌های علمیه و علمای متعهد در طول تاریخ اسلام و تشیع، مهمترین پایگاه محکم اسلام در برابر حملات و انحرافات و کج‌رویها بوده‌اند»

14-2- فراهم نمودن زمینه‌های جامعه‌پذیری صحیح:

جامعه‌پذیری یعنی آشنا شدن و خو گرفتن یک فرد با ارزش‌ها و ایستارهای جامعه خویش به گونه‌ای که در طی آن آشنایی، این فرد هنجارمند می‌گردد. بنابراین جامعه‌پذیری همان انتقال فرهنگی است که یک فرد خصوصاً در سنین پائین، اندیشه‌ها و باورهای را که به طور مستقیم یا غیر مستقیم به او داده می‌شود، اخذ نموده و با آن خود را شکل و قالب می‌بخشد. حوزه‌های علمیه و علمای دینی با مکانیزم

هایی، همچون وعظ، خطابه و تبلیغ، موظف به فراهم نمودن زمینه های لازم برای پذیرش ارزش ها و هنجارهای متعالی اسلام در ابعاد مختلف فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، حقوقی و غیره هستند.

14-3- فراهم آوردن زمینه برای اجرای احکام:

یکی دیگر از وظایف حوزه های علمیه و نقش انکار ناپذیر آن در فرهنگ سازی جامعه، فراهم آوردن زمینه برای اجرای احکام اسلامی است. این رسالت که به نوعی فرهنگ سازی و نهادینه شدن ارزش های دینی تلقی می گردد، کراراً از سوی امام امت - رحمه الله علیه - مورد تأکید قرار می گرفت، ایشان در جمله ای فرمودند: «خلاصه کلام اینکه ما باید بدون توجه به غرب حيله گر و شرق متجاوز و فارغ از دیپلماسی حاکم بر جهان در صدد تحقق فقه عملی اسلام برآییم و الا مادامی که فقه در کتاب ها و سینه علما مستور بماند، ضرری متوجه جهانخواران نیست.»

14-4- احیای مسجد، به عنوان یکی از مهمترین نهادهای فرهنگ ساز جامعه:

از آنجایی که فضای حاکم بر کشور ما دارای صبغه دینی است، ناخودآگاه از منظر خاستگاه روان شناختی می توان، کشش و گرایش اکثریت مردم رابه سوی آموزه های دینی حس نمود. در این میان، می توان نقش و رسالت عظیم حوزه های علمیه به عنوان پاسداران موارث عظیم اسلام را اثبات نمودو طبیعی است که علاقه قاطبه ملت متدین، به سوی روحانیت اصیل متوجه گردد. از این گذشته، با توجه به نقش و جایگاه ویژه «مسجد» به عنوان بزرگترین نهاد دینی و مدنی و سرپرستی آن توسط روحانیت شیعه موجب می شود تا بیش از پیش نقش روحانیت در عرصه فرهنگ و اجتماع ملموس تر گردد، زیرا پایگاه مسجد بزرگترین مکان برای فرهنگ سازی در سطح جامعه است و این پایگاه در اختیار روحانیت است.

14-5- ترویج اخلاق حسنه:

از این گذشته، بسیاری از میراث های ماندگار فرهنگی دینی ما مدیون حوزه های علمیه و روحانیت شیعه است. کتاب های بزرگی نظیر، مفاتیح الجنان شیخ عباس قمی، اصول کافی کلینی، من لایحضره الفقیه شیخ صدوق، بحارالانوار، تهذیب الاحکام، و صدها جلد کتاب دیگر که همگی آن سرشار از اخلاق، معنویت و خود سازی و راهنمای عمل برای زندگی می باشند.» بزرگترین نشانه بر فرهنگ ساز

بودن حوزه های علمیه قلمداد می گردد و از همین جاست که می توان با قاطعیت اعلام نمود که بخش عمده آثار مکتوب در عرصه فرهنگ متعلق به روحانیت است.

14-6- رهبری دینی:

حوزه در تاریخ کشورمان، همواره به عنوان متولی اصلی هدایت دینی در جامعه به حساب می آید و به عبارت دیگر. مرجع رسمی تبیین ارزش ها و تثبیت باورهای دینی و استنباط و الفتای احکام عملی روحانیت نیز پس از قرن ها طلوع خورشید اسلام، بوده و خواهد بود. چنانکه در پرتو پرسش های اعتقادی و نیز گفت و شنودهای مذهبی میان ادیان، همواره دیدگاه جامعه به حوزه و روحانیت معطوف گردیده است، اکنون روحانیت در پرتو همان محوریت دینی خویش توانست، انبوه مردم دین خواه را به دنبال خود گسیل دارد و بالاخره. هدایت و اجرای یک انقلاب مبتنی بر دین را بر عهده بگیرد. (خبرگزاری تسنیم - نقش حوزه های علمیه در فرهنگ سازی جامعه- 6 اردیبهشت 1396)

نتیجه گیری:

اعتماد دینی در جامعه ی معاصر، نه تنها یک پدیده ی اعتقادی، بلکه ساختاری فرهنگی- هویتی است که در برابر طوفان های مدرنیته، سکولاریسم، نسبی گرایی اخلاقی و بحران معنا، به شدت آسیب پذیر شده است. در این فضای ملتهب، جایگاه حوزه های علمیه — به عنوان نهادهای سنتی حامل وارثان دینی — دیگر نمی تواند محدود به فضای انزواگینه ی کتاب و درس باشد. بلکه باید مأموریتی تاریخی و مدنی را بپذیرد: بازسازی پلی میان آسمان و زمین، میان متن دینی و زمینه ی جامعه، میان سنت و عصر.

حوزه های علمیه تنها زمانی می توانند در فرآیند بازسازی اعتماد دینی کارآمد باشند که از موضع «حفظ صرف ارث» فراتر رفته و به «تولید هوشمند معنا» در گفت و گو با عصر بپردازند. این کار مستلزم بازتعریف نقش روحانیت، بازنگری در نظام آموزشی، ورود آگاهانه به فضای عمومی (خطابه ی عمومی) و توانایی ترجمه ی عمق های کلامی دین به زبانی قابل درک برای نسل دیجیتال است. بدون این تحول درونی، حوزه ها خطر این را دارند که به نهادی انزواگین، فاصله گرفته از واقعیت های زندگی مردم و بی تاثیر در میدان فرهنگی تبدیل شوند.

با این حال، نباید فراموش کرد که حوزه های علمیه دارای سرمایه ی معنوی، اعتباری و شبکه ی گسترده ای در عمق جامعه هستند که هیچ نهاد غیردینی دیگری به راحتی نمی تواند به آن دست یابد. این

سرمایه، در صورت استفاده‌ی هوشمندانه، می‌تواند به بستری برای بازآفرینی دین به‌مثابه‌ی «معنازا» در قلب زندگی معاصر تبدیل شود. دینی که نه فرمان‌بردار سلطه‌گران باشد، نه گروگان سکوت، بلکه صدایی باشد که پرسش‌های وجودی انسان امروز را بشنود و پاسخش را در گهر خود بیابد.

در نهایت، بازسازی اعتماد دینی به معنای بازگشت ساده به گذشته نیست، بلکه بازآفرینی هوشمند و مسئولانه‌ی دین در قلب چالش‌های امروز است. و این مأموریت، اگرچه جمعی است، اما حوزه‌های علمیه می‌توانند — و باید — هسته‌ی محرک و کانون این تحول باشند. چرا که وقتی دین از جامعه فاصله بگیرد، جامعه نیز از دین بی‌اعتماد می‌شود؛ و وقتی حوزه بتواند دوباره نفس جامعه را در سینه‌اش احساس کند، دین دوباره قلب مردم را فتح خواهد کرد.

منابع :

*قرآن

- 1- کلینی، اصول کافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، 1388 هـ ق، ج 1، ص 339
- 2- طوسی، الغیبة، چاپ نجف، 1385 هـ ق، ص 177
- 3- فصلنامه اندیشه انقلاب اسلامی، بی‌جا، زمستان 82، ص 212
- 4- مطهری، مرتضی، ده گفتار، تهران، انتشارات صدرا، ص 239
- 5- امام خمینی، صحیفه نور، تهران، ج 21، ص 89
- 6- مطهری، بررسی رابطه حوزه و دانشگاه، تهران، انتشارات صدرا، 1380
- 7- مطهری، آینده انقلاب اسلامی ایران، تهران، انتشارات صدرا، 1387
- 8- آیت الله سید علی خامنه ای، حوزه و روحانیت، قم، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی سید علی خامنه ای، سده 13
- 9- آیت الله جوادی آملی، منزلت روحانیت، قم، مرکز نشر اسرا، 1380
- 10- مطهری، امامت و رهبری، تهران، انتشارات صدرا، 1350
- 11- تمدن اسلامی، بنیاد فرهنگ و اندیشه انقلاب اسلامی، 1398
- 12- ر.ک: گابریل آلموند و دیگران، چهار چوب نظری برای بررسی سیاست تطبیقی، ترجمه، علیرضا طیب، تهران، مرکز آموزش مدیریت دولتی، 1377، فصل 3
- 13- فصلنامه اندیشه انقلاب اسلامی، پیشین، ص 88

- 14-مطهری، مرتضی، خدمات متقابل اسلام و ایران، تهران، چاپ صدرا، صص 473، 471
- 15-اعرافی -حوزه های علمیه چه نقشی در جامعه دارند-1404
- 16-ابراهیم بهشت - نقش حوزه های علمیه در تحول جامعه -1404
- 17-درودی-نیم نگاهی به قدمت حضور روحانیت در عرصه تعلیم و تربیت-1402
- 18- اعرافی-سیر تطور حوزه علمیه از فلسفه تأسیس تا مأموریت تمدن سازی -1404
- 19- خبرگزاری تسنیم – نقش حوزه های علمیه در فرهنگ سازی جامعه -1396